

AR

2011/3

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research

UDK 72.03: 338.483.13
COBISS 1.02

JASNA FAKIN BAJEC

59 - 62

USTVARJANJE KRAŠKE KULTURNE
DEDIŠČINE MED TEORIJO IN
PRAKSO

*CREATING KARSTIC CULTURAL
HERITAGE BETWEEN THEORY AND
PRACTICE*

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2011

ISSN 1580-5573

AR

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research
2011/3

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2011

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor

ISSN 1580-5573
ISSN 1581-6974 (internet)
<http://www.fa.uni-lj.si/ar/>

revija izhaja trikrat letno / published three times a year

urednik / editor
prof dr Borut Juvanec

regionalna urednika / regional editors
prof dr Grigor Doytchinov, Avstrija
prof dr Lenko Pleština, Hrvaška

uredniški odbor / editorial board
prof dr Vladimir Brezar
prof dr Peter Fister
prof dr Borut Juvanec
prof dr Igor Kalčič
doc dr Ljubo Lah

znanstveni svet / scientific council
prof dr Paul Oliver, Oxford
prof Christian Lassure, Pariz
prof Enzo d'Angelo, Firenze

recenzentski svet / supervising council
prof dr Kaliopa Dimitrovska Andrews
akademik dr Igor Grabec
prof dr Hasso Hohmann, Gradec
prof mag Peter Gabrijelčič, dekan FA

tehnični urednik / technical editor
doc dr Domen Zupančič

prelom / setting
Astroni d.o.o.

lektoriranje, slovenščina / proofreading, Slovenian
Karmen Sluga

prevodi, angleščina / translations, English
Milan Stepanovič, Studio PHI d.o.o.

klasifikacija / classification
mag Doris Dekleva-Smrekar, CTK UL

uredništvo AR / AR editing
Fakulteta za arhitekturo
Zoisova 12
1000 Ljubljana
Slovenija

naročanje / subscription
cena številke je 17,60 EUR / price per issue 17,60 EUR
za študente 10,60 EUR / student price 10,60 EUR
dekanat@fa.uni-lj.si

revija je vpisana v razvid medijev pri MK pod številko 50
revija je dosegljiva in ali indeksirana na naslednjih mestih:
Cobiss, ICONDA, MIT digital library, CEEOL, DLib, UL FA AR

za vsebino člankov odgovarjajo avtorji / authors are responsible for their articles

revijo sofinancirata / cofinanced
JAK, Javna agencija za knjigo RS
MŠS, Ministrstvo za šolstvo in šport

tisk / printing
Tiskarna Bograf

Uvodnik / Editorial	1		
Članki / Articles			
Borut Juvanec	5	Romana Kačič, Mattias Lidén	63
KAMEN, KRAS, ARHITEKTURA / STONE, THE KARST PLATEAU, ARCHITECTURE		REVITALISATION OF VINEYARDS IN THE TERRACED LANDSCAPE ON THE KARST RIDGE OF TRIESTE / OŽIVLJANJE VINOGRADOV V TERASASTI POKRAJINI TRŽAŠKEGA KRAŠKEGA ROBA	
Domen Zupančič	15	Eda Belingar	71
SPLOŠNI ORIS EKONOMIKE Z VIDIKA IZUMLJANJA PROSTORSKIH OBLIK / A GENERAL OUTLINE OF ECONOMICS FROM THE VIEWPOINT OF INVENTING SPATIAL FORMS		UPORABA KAMNA V ŽIVLJENJU KRAŠEVCEV / THE USE OF STONE IN THE LIFE OF THE KARST PEOPLE	
Andrej Kranjc	23	Barbara Jordan, Neža Pahor, Teja Bajt, Maja Brate	79
POMEN KRASA ZA KRASOSLOVJE / THE SIGNIFICANCE OF THE KARST FOR KARSTOLOGY		ŽIVLJENJE NA KRASU / LIFE IN THE KARST	
Mitja Guštin	27	Maja Uranič, Blaž Mlinšek, Katja Malus	83
GRADIŠČA – ODSEVI PRAZGODOVINSKE POSELITVE / HILLFORTS – REFLECTIONS OF PREHISTORIC SETTLEMENT		KRAŠKE ZGODBE / STORIES FROM THE KARST	
Jadran Kale	33		
UPRAVLJANJE KULTURNIM RESURSIMA KRŠKIH KRAJOLIKA / MANAGING THE CULTURAL RESOURCES OF KARST LANDSCAPES			
Beatriz Tomšič Čerkez	37		
KRAS2011: IZKUŠENJSKO UČENJE KOT KLJUČ ZA RAZŠIRJANJE ZNANJA O VREDNOTAH KAMNA / THE KRAS2011: EXPERIENTIAL LEARNING AS A KEY TO DISSEMINATING KNOWLEDGE ABOUT THE VALUE OF STONE			
Katja Hrobat Virloget	41		
USTNO IZROČILO O KRAŠKI KRAJINI. O ČASU, PROSTORU IN MITIČNI BABI / THE ORAL TRADITION OF THE KARST LANDSCAPE. ON TIME, SPACE AND THE MYTHICAL BABA			
Jelena Uršič	47		
ZNANJE, IZKUŠNJE IN ZABAVA V KAMNU / KNOWLEDGE, EXPERIENCE AND ENTERTAINMENT INVOLVING STONE			
Tina Demšar Vreš	51		
PREPLET KRAJINE IN AVTOHTONE ARHITEKTURE OTOKOV SEVERNEGA KVARNERJA / THE INTERTWINING OF LANDSCAPE AND NATIVE ARCHITECTURE OF THE NORTHERN KVARNER ISLANDS			
Jasna Fakin Bajec	59		
USTVARJANJE KRAŠKE KULTURNE DEDIŠČINE MED TEORIJO IN PRAKSO / CREATING KARSTIC CULTURAL HERITAGE BETWEEN THEORY AND PRACTICE			

This **special issue of AR 2011 3** bears the special stamp of the Karst: it deals primarily with stone. It is primarily devoted to the conference papers of the Karst2011 conference which took place on December 20, 2011 at the Hotel Maestoso in Lipica. The conference was organised as a Promotion of Science by the Slovenian Research Agency (ARRS) within the framework of the Karst2011 project, which is supported by UNESCO, SASA (Slovenian Academy of Sciences and Arts), the University of Ljubljana, the Mediacarso company and Kras magazine. On the occasion of the proposed establishment of the Dry Stone Wall Organisation of Slovenia, letters of support were received from professional organisations from around the world:

The introductory plenary lectures were by Professor Juvanec and Assistant Professor Zupančič. Prof. **Borut Juvanec** presented an outline of architecture in stone, of the types of constructions for which it can be used and the objects that people have assembled from stone. The title is **Stone, the Karst, architecture**. Stone is one of the earliest materials to be used by humans in the construction of dwellings. Yet stone structures are not merely dwellings; they can also be sanctuaries, sites of miracles or divination, tombs, traps, practical structures for storing water, improving soil fertility, health, or for protection, even against plague. In the paper **A general outline of economics from the viewpoint of inventing spatial forms**. Economics is Assistant Prof. **Domen Zupančič** presents economics as one of the parameters in the construction of stone elements. Economics is more important than is generally believed: it has a particular influence on shaping compositions in stone. An analytical presentation of a structure has to provide a critical assesment so that we can objectively confer it a place in architecture.

Lectures:

The significance of the Karst for karstology by Prof. **Andrej Kranjc**, member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SASA), Ljubljana

Prof. Kranjc's lecture is exceptionally important for presenting issues connected to the Karst. A review of names and identities of the area extends back to pre-historic times, as the Romans, in fact, adopted the existing name, *Carsus*; its first Slovene version dates back to at least the ninth century. Hohenwart (1830) defined the karstic region as extending from the Udine area across the Slovenian Karst, Dalmatia, Herzegovina, Albania to Greece, and ending in Zakintos.

The policy of the Karst: landscapes of integration, Dr. **Jadran Kale**, University of Zadar, City Museum of Šibenik

The characteristics of the karst landscape have changed little since the Roman occupation, feudalism and the recent past of enforced industrialism: it is all a matter of stone and economics, the technology of agriculture and animal husbandry. Today, we are witnessing a revitalisation of tangible and intangible cultural heritage, which is why activities regarding the organisation of preservation are so much more important.

Prehistoric forts: forms of settlement in the Karst, Prof. **Mitja Guštin**, University of Primorska, Institute for Mediterranean Heritage

Significant information about the number of stone structures in the prehistoric period comes as a surprise: not because of the number of such structures, but because of our ignorance. The walls marking the culture of the former inhabitants are still standing and should, first of all, be presented to a wider public.

Posebna številka AR 2011 3 nosi posebni pečat Krasa: obravnava predvsem kamen. Objavljeni so predvsem nastopi na konferenci Kras2011, ki je tekla 20. decembra 2011 v hotelu Maestoso v Lipici. Konferenca je bila organizirana kot Promocija znanosti ARRS, Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, v okviru programa Projekta Kras2011, ki ima pokrovitelje: UNESCO, SAZU Slovensko akademijo znanosti in umetnosti, Univerzo v Ljubljani, družbo Mediacarso, revijo Kras. Ob predlagani ustanovitvi Organizacije za suhi zid Slovenije so poslale pisma stanovske organizacije v svetu:

CERAV, Centre d'Etudes et de Recherches sur l'Architecture Vernaculaire, Paris

ARTE, Asociacion por la Arquitectura rural Tradicional de Extremadura, Caceres

4 Grada - DRAGODID, Komiža Hrvatska

AMPS, Alleanza Mondiale per il Paesaggio Terazzato, Arnasco Genova

ISIS Symmetry, Int. Society for the Interdisciplinary Study of Symmetry, Melbourne - Budapest

Uvodni plenarni predavanji sta imela profesor Juvanec in docent Zupančič. Prof. **Borut Juvanec** je podal oris arhitekture kamna, kaj vse je v kamnu mogoče in kaj vse je človek s kamnom sestavil. Naslov je **Kamen, Kras, arhitektura**. Kamen je eden prvih gradnikov človekovega bivališča. Kompozicije iz kamna pa niso le bivališča, so tudi svetišča, objekti za prikazovanje čudeža ali napovedovanja sreče, so grobnice, pasti in uporabni objekti za pridobivanje vode, pa za pospeševanje plodnosti tal in zdravja, zaščite, celo pred kugo. Docent **Domen Zupančič** je predstavil ekonomiko kot enega vodil pri konstruiranju elementov v kamnu. Naslov njegovega nastopa je bil **Splošni oris ekonomike z vidika izumljanja prostorskih oblik**. Ekonomika je pomembnejša kot mislimo: posebej vpliva na oblikovanje kompozicij v kamnu. Analitična predstavitev objekta mora zagotoviti kritično presojo, da ga lahko objektivno umestimo v arhitekturo.

Predavanja:

Pomen Krasa za krasoslovje, akademik prof. dr. **Andrej Kranjc**, SAZU Ljubljana

Za odstiranje problematike Krasa je predavanje akademika Kranjca izjemnega pomena. Pregled poimenovanja in umeščanja prostora sega v predzgodovino, saj so jo že Rimljani povzeli kot *Carsus*, prva slovenska inačica pa sega vsaj v deveto stoletje. Prostor kraškega sveta sega po Hohenwartu (1830) od Vidma preko našega Krasa in Dalmacije, Hercegovine, Albanije do Grčije, na Zakintosu.

Politika krša: krajobrazi integracije, dr. **Jadran Kale**, Univerzitet u Zadru, Gradski muzej Šibenik

Krajske značilnosti kraškega sveta so se od antičnih centurij, skozi fevdalizem do polpretekle dobe prisiljenega industrializma le malo spreminjale: gre za kamen in za ekonomiko, za tehnologije agrikulture in živinoreje. Danes smo priča oživljanju snovne in nesnovne kulturne dediščine, zato so posegi v organizacijo ohranjanja toliko pomembnejši.

Prazgodovinska gradišča – oblika poselitve na Krasu, prof. ddr. **Mitja Guštin**, Univerza na Primorskem, Inštitut za dediščino Sredozemlja

Pomembna informacija o številu kamnitih struktur iz predzgodovinske dobe preseneča: ne zaradi števila, pač pa

The methods of using stone for defensive purposes (walls, forts) should be included in a system representing the karstic world as having the oldest stone constructions.

Bioclimatic Architecture, the symbiosis between people and water in Bosnia and Herzegovina, Prof. **Ahmet Hadrović**, Dean, University of Sarajevo, Faculty of Architecture

Water is the key element in the symbiosis between people and nature. Architecture enacts this symbiosis. Examples in Herzegovina corroborate this statement.

Wells in the Karst: the phenomenon, construction types, forms, **Eda Belingar**, ZVKDS (Institute for the Protection of Cultural Heritage), Nova Gorica

A review of karstic water wells requires a system involving technological, formal and usage criteria. Wells in the Karst are either open or closed, for private or public use, and their content and ownership are more or less indicated.

The Karst in the heart and eyes, **Jadran Sterle**, RTV Ljubljana
The Karst has a particular visual image, in which rustic identity and today's 'urban-rural' culture intertwine, a composition of both. This composition has to provide a higher value. With the aid of today's technologies, we must cultivate it, develop it and above all publicly show it. All factors must be taken into consideration: the virtual and the physical, and the spiritual values of the people who with their way of seeing and feeling continue to enrich this heritage. A presentation must include all these elements.

Dry stone wall – a habitat, Dr. **Andrej Gogala**, Museum of Natural Science of Slovenia

An exceptionally interesting presentation of life among the stones as only a dedicated biologist could produce - one who discovers, sees and knows the secrets of life which usually remain hidden from the average person. The presentation of this modest life also illustrates human efforts to survive among the stones from pre-history to the present.

Oral traditions about the Karst landscape, Assistant Prof. **Katja Hrobat Virloget**, University of Primorska, Science and Research Centre (ZRS)

There is an important area of human culture which is linked with space (death, for example, is linked with boundaries) which is all too little investigated and known to the public, including researchers. The other world, oak and cadastral boundaries, bear witness to this fact. An example is Baba, a figure from the karstic world, who is also an archaic pan-European mythical figure.

Creating Karst cultural heritage between theory and practice, Dr. **Jasna Fakin Bajec**, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU)

Understanding cultural heritage also involves the significance of preserving and protecting cultural artefacts of our forebears.

Solitary rocks in the popular tradition of Lokev, **Boris Čok**, master builder of dry stone walling, Lokev

Solitary rocks are particularly shaped stones or stone structures whose shapes have prompted people to adopt them and bestow with special characteristics; these may be physical (their extent), mythical, quite practical (water, survival) or merely visual (height, similarity, form). The values of these characteristics were generated by people, and their understanding of the values represented by shapes, names and beliefs. Around Lokev, evidence for this phenomenon is abundant.

The cultural heritage of North Velebit – characteristics, interpretation, models of revitalisation and sustainable use, **Rene Lisac**, architect, trainee researcher at the University

zaradi našega neznanja. Zidovi, ki označujejo kulturo nekdanjih prebivalcev, še stojijo in bi jih bilo treba predvsem predstaviti širši javnosti. Način uporabe kamna v obrambne namene (zidovi, gradišča) moramo kot najstarejše kompozicije vključiti v predstavitveni sistem kraškega sveta.

Bioclimatic Architecture, the symbiosis between people and water in Bosnia and Herzegovina, prof. dr. **Ahmet Hadrović**, dekan, Univerzitet u Sarajevu, AF

Voda je ključni element simbioze človeka z naravo. Arhitektura to simbiozo udejanja: s svojimi elementi ji omogoča delovanje, istočasno pa spreminja krajino, da ta postane še pomemnejši element človekovega posega vanjo. Primeri iz Hercegovine to potrjujejo.

Vodnjaki na Krasu, pojav, načini gradnje, oblike, **Eda Belingar**, ZVKDS Nova Gorica

Pregled kraških vodnjakov zahteva sistem po tehnologiji, po oblikah, po uporabi. Vodnjak na Krasu je odprt ali zaprt, za javno ali za zasebno rabo, z bolj ali manj označeno vsebino in lastništvom.

Kras v srcu in očeh, **Jadran Sterle**, RTV Ljubljana

Kras ima svojevrstno vidno podobo, kjer se prepletajo kmečka istovetnost in današnja 'meščansko-podeželska' kultura. Sestav obeh mora zagotoviti višjo vrednost. S pomočjo današnjih tehnologij moramo to gojiti, razvijati in javnosti predvsem pokazati. Upoštevanje vseh: navidezne in dejanske, fizične predstavitve in duhovnih vrednot človeka, ki s svojim videnjem in čutenjem bogati to dediščino tudi danes, v predstavitev je treba vgraditi vse te elemente.

Suhi zid – življenjski prostor, dr. **Andrej Gogala**, Prirodoslovni muzej Slovenije

Izjemno zanimiv prikaz življenja med kamni, kot ga lahko prikaže le predan biolog, ki odkriva, vidi in pozna skrivnosti življenja, ki so navadnemu človeku običajno skrite. Predstavitev skromnega življenja ponazarja napore tudi preživetja človeka v kamnu, vse od prazgodovine do danes.

Ustno izročilo o kraški krajini, doc. dr. **Katja Hrobat Virloget**, Univerza na Primorskem, ZRS

Pomembno področje kulture človeka, ki je povsem presenetljivo vezano na prostor (smrt na primer na razmejnice) je vse premalo raziskovano in v javnosti - tudi v strokovnih - premalo poznano. Onostranstvo, hrast in katastrske razmejnice so dokaz še danes. Primer je baba, ki kaže v vseevropskem prostoru arhaičen mitski lik, ne le v kraškem svetu.

Ustvarjanje kraške kulturne dediščine med teorijo in prakso, dr. **Jasna Fakin Bajec**, Znanstveno raziskovalni center SAZU

Razumevanje kulturne dediščine vključuje tudi pomen ohranjanja, zaščite in varovanja kulturnih stvaritev prednikov.

Kamniti osamelci v ljudskem izročilu Lokve, **Boris Čok**, mojster suhega zidu, Lokev

Kamniti osamelci so kamni ali kamnite structure posebnih oblik, ki so jih zaradi tega ljudje posvojili in jim dodali posebne lastnosti. Te so lahko fizične (doseg, razkorak ...) ali tudi mitske, povsem uporabne (voda, preživetje ...) ali le vizualne (višina, podobnost, oblikovanost ...). Vrednote so si ljudje ustvarili sami, razumevanje vrednot pa je podkrepljeno z oblikami, s poimenovanjem, z verovanjem. Okolica Lokve je s temi dokazili izjemno bogata.

Kulturna baština Sjevernog Velebita - karakteristike, interpretacija, modeli obnove i održivog korištenja, **Rene Lisac**, arhitekt, mladi raziskovalec Sveučilišta u Zagrebu, AF (**Martina Ivanuš, Grga Frangeš**)

of Zagreb, Faculty of Architecture (**Martina Ivanuš, Grga Frangeš**)

The theoretical system of the culture of North Velebit, with its pastoral life-style and traditional high-mountain architecture is the outcome of a serious scholarly investigation of architecture, ethnology and landscape architecture. Interesting graded transitions are described, which above all define architecture: size, form and details, which are the result of the available materials and environment, as well as people's requirements and skills. The objective of the proposed model is to produce an active system for preserving cultural heritage which will operate harmoniously from interpretation to implementation.

Karst2011: the significance of vernacular architecture in training and education, Assistant Prof. **Beatriz Tomšič Čerkez**, University of Ljubljana, Faculty of Education

The school system has usually ignored vernacular architecture and never mentions it. Endeavours to present the culture of our forebears should be included throughout the whole of a person's education, from nursery school to university if we wish to keep our culture alive. In the case of stone, the task is simple, as students are exposed to both theory and practice in the natural environment. The Karst2011 project has produced some good results in this context.

The Karst and Lipica, **Nataša Kolenc**, architect, Lipica Stud Farm

The Karst and Lipica Stud Farm are linked together by the landscape and karstic phenomena. Hence, issues which at the Stud Farm are additionally linked to economics, tourism and technological processes. The Lipikum Museum adds the cultural component. The Museum is an example of good practice in terms of museology issues, presentations and the arrangement of space.

The conference concluded with the adoption of conclusions on the process for establishing the Dry stone Organisation of Slovenia and by setting up the organisation of the Karst2011 project. One of the first sub-projects of Karst2011 will also 'The cultural landscape of the karstic world', a kind of live museum of the karst from the historical perspective from Udine to Zakintos.

The current issue mainly contains conference papers. I hope you enjoy them.

Editor

Teoretski sistem kulture severnega Velebita s pašniškim načinom življenja in planšarsko arhitekturo je plod resnega znanstvenega in raziskovalnega arhitekture, etnologije in krajinarstva. Zanimivi stopničasti prehodi definirajo predvsem arhitekturo: velikost, oblikovanost in detajle, kar je plod dosegljivih materialov in okolja, pa potreb in možnosti ljudi. Cilj postavljenega modela je postavitev aktivnega sistema ohranitve kulturne dediščine, ki teče od interpretacije do izvedbe skladno.

Kras2o11: pomen vernakularne arhitekture v vzgoji in izobraževanju, doc. dr. **Beatriz Tomšič Čerkez**, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

Šolski sistem je do zdaj praviloma vernakularno arhitekturo prezrl in je sploh ni omenjal. Naporji za predstavljanje kulture naših dedov že od vrta in vse do univerze so nujni, če hočemo ohraniti kulturo tudi na tem področju. Na primeru kamna je to še najbolj preprosto, saj dobijo učenci teorijo in prakso prikazano v naravi. Projekt Kras2o11 kaže v tem kontekstu že kar nekaj rezultatov.

Kras in Lipica, Arhitektka **Nataša Kolenc**, Kobilarna Lipica
Kras in Kobilarna Lipica sta povezani s krajino in s kraškimi pojavi. Od tod problematika, ki je v Kobilarni vezana še na ekonomiko, na turizem in na tehnološke procese. Kultura je vključena z muzejem Lipikum, ki je vzorčen primer dobre prakse, tako v problematiki muzealstva, predstavitev in urejanja prostora.

Konferenca je končala delo s sprejetjem sklepov: o začetku postopka za ustanovitev Organizacije za suhi zid Slovenije in z oblikovanjem organov Projekta Kras2o11, v okviru katerega bo eden prvih podprojektov tudi 'Kulturna krajina kraškega sveta', nekak živi muzej krasa v zgodovinskih okvirih med Vidmom in Zakintosom.

V reviji so pretežno članki z nastopov konference. Upam, da vam bodo všeč.

urednik

Članki / *Articles*

USTVARJANJE KRAŠKE KULTURNE DEDIŠČINE MED

TEORIJO IN PRAKSO

CREATING KARSTIC CULTURAL HERITAGE BETWEEN THEORY AND PRACTICE

izvleček

Razumevanje kulturne dediščine Krasa ne vključuje le pomena ohranjanja, zaščite in varovanja kulturnih stvaritev naših prednikov za identifikacijske, ekonomske in razvojne namene, temveč tudi načine, poti oz. prakse ustvarjanja dediščine. Ker je dediščina konstrukt sedanjosti, medtem ko vire za njeno interpretacijo in rabo uporabljamo iz preteklosti, pri njenem ustvarjanju sodeluje več akterjev: strokovnjaki iz posameznih kulturnih institucij, člani najrazličnejših lokalnih, razvojnih, turističnih, kulturnih društev in organizacij, učenci, dijaki in študentje v okviru dediščinskih projektov ter številni posamezniki. Vsak ustvarjalec dediščine bo elementom iz preteklosti glede na družbeno sprejemljive vrednote in norme ter lastne izkušnje, potrebe, merila, ideje in pričakovanja podelil svoj pomen. V prispevku bodo tematizirane različne vloge in nameni strokovne in laične javnosti v procesih ustvarjanja kulturne dediščine, kjer bo poudarek na predstavitvi načinov, kako vzpostaviti učinkoviti medsebojni konstruktivni dialog med glavnimi deležniki konstruiranja dediščine. Le v komplementarnih medsebojnih odnosih bo dediščina odigrala učinkovito razvojno vlogo, ki bo Krasu prinesla dobre primere za zagotavljanje konkurenčnosti in inovativnosti.

ključne besede

procesi ustvarjanja dediščina, trajnostni razvoj, strokovna in laična javnost, Kras

abstract

Understanding the cultural heritage of the Karst involves not only the significance of preserving, protecting and safeguarding the cultural artefacts of our forbears for the purposes of identity, economic and development, but also the ways, avenues and practices of creating heritage. As heritage is a construct of the current time, whilst the sources used to interpret and employ it are borrowed from the past, several actors are involved in its creation: experts from individual cultural institutions, members of various local, development, tourist and cultural societies and organisations, pupils and students within the framework of heritage projects, as well as numerous individuals. Every creator of heritage will confer their own significance on elements of the past with regard to socially acceptable values and norms, and in conformity with their own experiences, needs, criteria, ideas and expectations. The paper addresses topics such as the various roles and purposes of experts and the lay public in processes of cultural heritage creation; emphasis is placed on the presentation of ways in which to establish a constructive dialogue between the principle stakeholders of heritage construction. It is only in complementary relationships that heritage will play an efficient development role in providing good models for the Karst region to ensure competitive and innovation momentum.

key words

processes of cultural heritage creation, sustainable development, experts and lay public, the Karst

Po osamosvojitvi Slovenije, ki je za svojo mednarodno prepoznavnost, utrjevanje nacionalne in regionalne identitete in razvoj novih gospodarskih dejavnosti (npr. turizma) potrebovala nove kulturne simbole, se je raziskovanju in vrednotenju kulturnih elementov iz lokalne preteklosti začelo posvečati več pozornosti. Spoznano je bilo, da materialne in nematerialne stvaritve naših prednikov, ki jih v sedanjosti označujemo kot dediščina, lahko predstavljajo pomemben kulturni in ekonomski potencial, ki akterjem lokalnih skupnosti omogočajo identifikacijski znak pri izgradnji in utemeljevanju osebne in kolektivne lokalne oz. regionalne prepoznavnosti, hkrati pa je tržno blago, ki omogoča skupnostim ekonomski socialni in kulturni razvoj. Procese ohranjanja, zaščite, varovanja in rabe preteklih elementov so obenem spodbudili tudi širši globalni procesi, ki niso povzročili le kulturne homogenizacije, temveč tudi zavedanje kulturnih in naravnih značilnosti lokalnega prostora, kar teoretiki označujejo kot globalizacijo (Robertson 2003: 35) oziroma relokalizacijo (Beck 2003: 70). Tu je pomemben proces vzpostavljanje novega odnosa med lokalnim in globalnim prostorom, ki se med drugim kaže pri vplivu političnih, kulturnih, ekonomskih in drugih procesov svetovnega merila na lokalni prostor in obratno, vplivu lokalnih procesov na globalni svet. Kot zapiše znan sociolog, ki se je ukvarjal z zmotami o globalizmu, Ulrich Beck: *"Ne moremo se namreč izogniti temu, da ne bi iz globalnega sveta, prepletenim z globalnim trgov, potrošnjo in informacijami, ničesar absorbirali, vendar se o načinu tega izbora odloča lokalno oziroma komunalno"* (Beck 2003: 81). Nove družbenopolitične in kulturne razmere (prim. transnacionalizacija, razmah množičnih občil, komodifikacija kulture itd.) so med drugim ustvarile pogoje, da je postalo ukvarjanje oziroma ustvarjanje dediščine domena širšega prebivalstva in ne le strokovne in

znanstvene javnosti v okviru državno kulturnih institucij, kot je bilo značilno še pred tremi desetletji.

Procesom relokalizacije oziroma globalizacije se ni izognil niti kraški svet. Pri vnovičnem odkrivanju naravnih in kulturnih posebnosti lokalnega okolja sta pomemben simbol kraške identitete s pomočjo strokovnopolitičnega diskurza postala tudi kamen in arhitekturna dediščina. O tej temi so v devetdesetih letih 20. in v začetku 21. stoletja izšla številna knjižna dela (gl. Renčelj, Lah: 2004; Renčelj 2002; Kernel 2003; Pertot 1994, 1997; Marušič (ur.): 2001 idr.), v letih 2003–2004 se je v Občini Sežana izvajalo pomemben čezmejni mednarodni PHARE projekt Porton - središče za obdelavo, oblikovanje in ohranjanje kamna, po naseljih so se odvila številna strokovna srečanja. Na predavanjih in izdani literaturi smo poslušali oziroma brali, da je *"glavna razpoznavnost Krasa kraška arhitektura, kot seštevček vsega, kar sta doslej ustvarila skupaj znani umetnik in anonimni graditelj"* (Fister 1999: 19), da z *"izgubo kraške arhitekture bi izgubili tudi Kras"* (Agencija Kras 1999: 10–11) oziroma, da kraška arhitektura ohranja Kras in njegovo značilno polpreteklo podobo. Poleg poudarjanja pozitivnega pomena kamna in kraške arhitekture za razpoznavnost Krasa in načina življenja Kraševcev, pa smo bili na predavanjih tudi priča izjavam o omalovažujočem oziroma negativnem odnosu Kraševcev do kamnite dediščine in tradicije uporabe kamna. Zato je po besedah arhitektke dr. Žive Deu in še mnogih drugih strokovnjakov, ki niso doma s Krasa, zasluga *"ljudi, ki prihajajo iz mest in manj zasluga domačinov"* (Deu 2004: 15), da se je na Krasu spremenilo vrednotenje preteklih arhitekturnih elementov. Takšne izjave so marsikaterega Kraševca zbolele, saj se strokovnjaki, ki so negodovali nad ravnanjem lokalnega prebivalstva, ki je donedavnega zanemarjalo, uničevalo

oziroma zapuščalo kamnite stvaritve, niso poglobili v širše družbenopolitične, kulturne in socialne razmere, ki so bile vzrok nastalemu ravnanju. S poglobljenim razumevanjem zgodovine načina življenja Kraševca bi spoznali, da je v času moderne dobe, katere značilnosti so se v slovenskem prostoru najbolje odražale v obdobju socialistične Jugoslavije, ko se je težilo k napredku, razvoju, tehnološki razvitosti in novim arhitekturno umetnostnim slogom, preteklost predstavljala simbol nazadovanja, na Krasu pa zlasti simbol revščine, ki so jo Kraševci najbolj izkusili v obdobju fašizma in dve desetletji po drugi svetovni vojni.

Slika 1: Portala domačij v vasi Kobjeglava, grajena pred drugo svetovno vojno. (Hrani: Družina Grmek iz Kobjeglave.)

Figure 1: The portals of homesteads in the village of Kobjeglava built before the 2nd World War.

Slika 2: Po drugi svetovni vojni so portala uničili in vgradili železen porton. (Foto: Jasna Fakin Bajec, 2004.)

Figure 2: After the 2nd World War, the portals were destroyed and iron entrances were built.

Ker je med domačim prebivalstvom življenje v stari kmečki hiši simboliziralo tehnološko zaostalost in kulturno nerazvitost, so z izboljšanjem gmotnega položaja in z ugodno kreditno politiko v sedemdesetih let 20. stoletja začeli graditi nove bivalne enote, ki niso odražale značilnih kraških arhitekturnih posebnosti. S spodbujanjem napredka in tehnološkega razvoja so se v arhitekturi uvajali novi stili in kompozicije (npr. tipske, škatlaste bivalne enote) z novimi gradbenimi materiali kot so beton, železo in jeklo. Stavbe naj bi odražale idejo razuma, osnovano na univerzalnih principih, ki ni upošteval regionalnih

značilnosti in materialov, kot sta bila na Krasu kamen in les. Zato je kamen pridobil pomen zaostalosti, medtem ko je betonski zid simboliziral novo dobo, ki je prinašala boljši način življenja. S tem se nekoliko prekine proces tehnološko inovativnega nadgrajevanja tradicije, saj so bile stare kraške hiše prenovljene z novimi arhitekturnimi elementi (npr. novimi železnimi vhodi), ponekod so funkcionirale le kot gospodarska poslopja ali pa so bile prepuščene propadanju oziroma so jih kasneje začeli kupovati neavtohtoni prebivalci, ki so jih spreminjali v počitniške hiše oz. vikende. Obenem se je treba zavedati, da je na Krasu v obdobju po drugi svetovni vojni primanjkovalo izobraženega sloja, ki se bolje zaveda kulturnega in socialnega pomena stvaritev iz preteklosti, saj so bili izobraženci zaradi fašističnega nasilja v obdobju med svetovnjima vojnama izgnani. Številni kmečki sloj, ki je ostal, pa ni spoznal, da je lahko preteklost pomembna vrednota za boljšo sedanost in prihodnost. Brez lastnega razmišljanja in kritičnega pogleda je podlegel neuspešnim političnim procesom konstruiranja jugoslovanske nacionalne identitete, kjer se je večjo družbeno pozornost namenjal drugim pomnikom iz preteklosti (zgodovini NOB, slovanskim šegam in navadam). Danes sicer Kraševci priznavajo, da so jih pozitivnega odnosa do kamna in kamnite dediščine med drugim naučili tudi t. i. "Drugi" – prebivalci počitniških hiš (vikendaši) iz notranjega dela Slovenije, ki so kupljene stare kamnite hiše popravili v idealiziranem kraškem stilu, saj so v značilnih kulturnih elementih iz kraške preteklosti za razliko od lokalnega prebivalstva prepoznali druge vrednote in pomene kot domačini. Zaradi drugačnih zgodovinskih izkušenj, potreb, pričakovanj, ciljev in izobrazbe so arhitekturne elemente kraške hiše povezovali s podeželsko idilo, estetiko, romantiko, spominom na otroške, brezskrbne dni itd., medtem ko so jih domačini povezali z uporabnostjo, oziroma funkcionalnostjo, saj morajo v bivalnih enotah preživeti dalj časa kot lastniki počitniških hiš. Zato je lokalno prebivalstvo svoje bivalne enote primorano spreminjati glede na potrebe življenja v 21. stoletju, kar pomeni spreminjanje funkcije in zgleda posameznih arhitekturnih elementov. Mirno pa lahko trdimo, da je danes tudi med lokalnim prebivalstvom kamen vnovično pridobil pozitivno konotacijo, kar se je začelo odražati tudi v vsakdanjem načinu življenja. To sem med drugim vidi pri popravljanju kraških hiš oziroma dodajanju kraških elementov novogradnjam ali gradnjam iz socialističnega časa, odprtju Višje strokovne šole v Sežani, kjer izvajajo program Oblikovanje materialov za kamnoseški poklic, večanju števila kamnoseških mojstrov, večjem številu udeležencev na kamnoseških delavnicah itd.

Predstavljeni primer nam obenem pokaže, kako med različnimi akterji pretekli elementi, ki jih danes označimo kot dediščino, utelešajo različne pomene in vrednote, hkrati pa se pomeni tudi spreminjajo skozi čas in prostor. Kot zapiše raziskovalec dediščine Graham Fairclough "kar navadni ljudje vrednotijo, je lahko različno od strokovnjakov, lahko pa vrednotijo isto stvar, vendar zaradi različnih razlogov, kot so razlogi povezav, spomina, lokalnosti" (Fairclough 2008: 299). V obdobju moderne dobe Kraševcem kamen, kamniti izdelki in kamnita arhitektura niso predstavljali dediščine, ki jo je potrebno vrednotiti, temveč so to predstavljali drugi simboli preteklosti. Čeprav se ne sme prezreti, da si je stroka v okviru Goriškega muzeja in Zavoda za varstvo kulturne dediščine, območna enota Nova Gorica prizadevala, da bi kamen in kamnite stvaritve pridobili pozitivno vrednost (v okviru Goriškega muzeja je v sedemdesetih letih 20. stoletja potekala etnografska raziskava materialne kulturne

dediščine, organiziranih je bilo več razstav in posvetov), širša kraška javnost za razliko posameznikov ni znala prepoznati pomen ohranjanja kamnitih izdelkov. Odnos se je začel spreminjati šele konec osemdesetih in v devetdesetih letih 20. stoletja. K temu so veliko pripomogli tudi tuji strokovnjaki, ki so obiskovali slovenski kraški svet in tu izvajali raziskave naravnih pojavov. Zofija Klemen Krek, nekdanja direktorica in generalna sekretarka Slovenske nacionalne komisije za UNESCO, je na dveh okroglih mizah o kraški dediščini na Krasu opozorila, da domači strokovnjaki pri pripravljanju predlogov, katere predele slovenske krajine predlagati za vpis v svetovni seznam naravne in kulturne dediščine, niso predvideli kraške naravne in kulturne krajine in da je moral priti strokovnjak svetovnega slovesa, ki je pripomnil: *"Oprostite gospa, kje pa je klasični kras? Ali ne veste, da je to pokrajina, ki absolutno sodi v seznam svetovne naravne in kulturne dediščine po svojih značilnostih kraških pojavov v podzemlju in na površju ter skupaj s kulturno dediščino tvori tipično kraško kulturno krajino!"* (Klemen Krek 1999: 32, gl. še 1995: 56). Nato so strokovnjaki na novo oblikovali predloge in vanje vključili tudi Kras s kulturno krajino, z vsemi arhitekturnimi in drugi spomeniki itn.

Slika 3: Značilen kraški portal v Tomaju leta 1945. (Hrani: Arhiv Slovenskega etnološkega muzeja v Ljubljani, Zbirka: Foto oddelek Tiskovnega urada pri predsedstvu vlade Slovenije).

Figure 3: A typical karstic portal in Tomaj in 1945.

Hkrati se nam ob primeru tudi odstira vprašanje o procesih oziroma načinih konstruiranja dediščine. Po sodobnih postmodernističnih paradigmah je dediščina namreč razumljena kot stvaritev oz. konstrukt sodobnih meril in vrednot izoblikovanih v specifičnih družbenogospodarskih, političnih in kulturnih razmerah nacionalnega / regionalnega / lokalnega prostora, ki v sodobnem globalnem svetu ni imun na širše evropske in svetovne vplive. Vire za njeno interpretacijo pa uporabljamo iz preteklosti. Do nedavnega smo bili najpomembnejši ustvarjalci dediščine t. i. avtoritativna telesa oziroma strokovnjaki iz najrazličnejših kulturnih institucij (muzejev, arhivov, zavodov za varstvo kulturne dediščine, raziskovalnih institucij), ki smo po najrazličnejših strokovnih merilih prepoznali vrednost posameznih elementov iz preteklosti. Zaradi družbenopolitičnih in kulturnosocialnih razmer, ki so jih prinesli globalizacijski procesi, transnacionalna gibanja, značilnosti tržnega gospodarstva in z njim povezana komodifikacija kulture so se nam v zadnjih letih pri ustvarjanju dediščine pridružili

tudi drugi akterji lokalnih skupnosti: člani najrazličnejših kulturnih, turističnih, razvojnih in drugih društev; učenci, dijaki in študentje različnih izobraževalnih dediščinskih projektov in številni posamezniki. Zato je pri sodobnem ustvarjanju dediščine pomembno sodelovanje oziroma komparativnost vključenih akterjev ustvarjanja dediščine, saj se je do nedavnega dogajalo, da je strokovno-znanstvena javnost za razliko od lokalnega prebivalstva v kulturnih prvinah iz preteklosti (npr. kamniti hiši, kamnoseškem izdelku, ljudskem plesu in pesmi, veččinah, življenjskemu ritualu) prepoznala drugačne vrednote kot domačini, ki živijo s strokovno ovrednotenimi prvinami. Ker stroka do nedavnega ni upoštevala pomenov in vrednot kulturnih elementov domačega prebivalstva, ki izhajajo iz njihovega načina življenja, preteklih izkušenj, sedanjih potreb in želja, je v mnogih kraških primerih prihajalo do upornih ravnanj (prim. Štanjel).

Slika 4: Novogradnja s tradicionalnimi kraškimi elementi. (Foto: Jasna Fakin Bajec, Škrbina, 2004.)

Figure 4: A new build with traditional karstic elements.

Zastavljajo se vprašanja, kako združiti poglede in pomene različnih akterjev, ki sodelujejo v procesu ustvarjanja dediščine, da dediščina ne bo odigrala le identifikacijske in tržne, temveč tudi trajnostno razvojne vloge, ki bo zagotavljala konkurenčnost in inovativnost lokalnega okolja? Kako uskladiti poglede strokovne javnosti, političnih akterjev in lokalnega prebivalstva pri rabi/izrabi dediščine, da bo predstavljala osnovni pogoj za pripravo razvojnih strategij lokalnega prostora.

Odgovor leži v interdisciplinarnem pristopu, kjer bodo ključno vlogo poleg strokovne in politične javnosti odigrali prav lokalni prebivalci, saj je prav od njihovega odnosa, pogleda, mišljenja in rabe odvisno nadaljnjo življenje dediščine. Če bo strokovna javnost ali politična oblast poskušala razvijati prakse razvoja, ki so v lokalni skupnosti negativno ovrednotene oziroma nimajo tradicije (npr. gojenje sivke na Krasu), se bo lokalno prebivalstvo težje prilagodilo oziroma ustvarjeno dediščino ne bo prepoznalo za svojo. Čeprav se strokovna javnost na teoretični ravni zaveda tako pomena interdisciplinarnega odnosa med različnimi strokovnimi pogledi in merili, kot pomena vključevanja lokalnega prebivalstva, se v realnem svetu takšna pristopi največkrat razblinijo. Stroke niso pripravljene na kompromisne dogovore in poglede, za najrazličnejše procese vključevanja lokalnega prebivalstva pa največkrat zmanjka volje, energije, predvsem pa denarja. Vključevanje lokalnega

prebivalstva se pri razvojnih projektih, ki predvidevajo ohranjanje in trženje dediščine, največkrat kaže z vključitvijo strokovnjakov iz domačega okolja, ki sicer poznajo lokalne probleme in nanje tudi opozarjajo, vendar v kolikor se ne bo ozaveščalo in izobraževalo celotnega lokalnega prebivalstva – tudi tiste s nekoliko nižjo izobrazbo, nezainteresirane oziroma pasivne prebivalce, ki so številčno v večini – nobena razvojna strategija ne bo zaživela in bo le črka na papirju. Tako se je na Krasu dogodilo s projektom Pilotni projekt Kras in bojim se, da se bo podobno dogodilo z aktualnim čezmejnimi projektom Slovenija – Italija z naslovom Kras – Carso: Strateški projekt za trajnostno upravljanje naravnih virov in teritorialno kohezijo. In kako pritegniti širši sloj lokalnega prebivalstva v procese ustvarjanja dediščine, zlasti pa v procese njene uporabe za trajnostni razvoj lokalnega okolja? Stroka mora najprej spoznati pomene in vrednote, ki jih v skupnosti utelešajo kulturne prvne, ki jih želimo vključiti v njen razvoj (npr. arhitekturni objekti). To pogojuje, da morajo strokovnjaki, ki sodelujejo pri revitalizaciji npr. zgodovinskih naselij, gospodarskem razvoju okolja (v obliki razvoja turizma) ali drugih oblikah ustvarjanja dediščine, vzpostaviti stik z ljudmi, se poglobiti v njihovo preteklo pot in tudi v okolje, v katerem živijo, da spoznajo njihove (človekove) izkušnje in družbeni kontekst. Le tako lahko iz njihove zgodovine, izkušenj in sedanjih praks sestavimo logiko skupnosti ter na podlagi ovrednotenih pomembnih sestavin njihovega življenja ponudimo smernice za prihodnost. Predstavljeni uvodni primer lepo pokaže, da pri oblikovanju pomenov, ki jih utelešajo kulturne stvaritve označene kot dediščina, imajo konstitutivno vlogo prakse oziroma dejanja, mišljenja, spominjanje in ravnanja domačih akterjev, ki so postavljeni v povsem konkretne in spreminjajoče se zgodovinske, družbene, ekonomske in prostorske okoliščine. Tako je pri preučevanju praks ustvarjanja kulturne dediščine in njene sodobne vloge ključnega pomena spoznavanje praks človeka – akterja določene družbe, ki je glavni nosilec kulturnih procesov. Človek s svojim delovanjem (vsakdanjimi praksami) producira materialne in nematerialne kulturne artefakte in njihov pomen, ki posredno ali neposredno vpliva na življenje družbenih skupin, kakor to dopuščajo ali narekujejo odnosi med člani te skupine in njihove zgodovinske izkušnje. Raziskava načina življenja naj se ne bi izvajala le v strokovnjaških kabinetih in predavalnicah v diskusijah z drugimi strokovnjaki, temveč med glavnimi akterji v skupnosti. Pri tem bi nekoliko izpostavila etnografsko metodo dela (intervjuje, ankete, opazovanje z udeležbo), s pomočjo katere se strokovnjak v pogovoru z ljudmi lahko dokoplje do ključnih segmentov življenja v skupnosti, spozna odnose domačih ljudi do materialnih objektov ter drugih kulturnih segmentov, hkrati pa ljudi tudi informira, izobražuje in ozavešča. Ker se bo lokalno prebivalstvo počutilo kot pomemben sogovornik o njihovem načinu življenja med preteklostjo in prihodnostjo in obenem ključen akter razvoja, bo v nadaljnjih letih lažje sledilo razvojnim konceptom. Hkrati je potrebno zagotoviti aktivno sodelovanje z občinskimi oblastmi, saj so ključni oblikovalci oziroma potrjevalci prostorskih in drugih razvojnih smernic. V kolikor se občinski svetniki ne zavedajo trajnostnih problemov svojega lokalnega okolja, pomena ohranjanja oz. sonaravnega razvoja kulturnih in naravnih produktov, ne moremo pričakovati, da bodo podprli strokovne predloge in priporočila. Za doseg teh ciljev je potrebno stalno izobraževanje in do-izobraževanje občinskih svetnikov, ki se bi lahko kazalo v obliki strokovnih člankov v lokalnih občinskih časopisih in na strokovnih predavanjih v okviru občinskih sej.

V dosedanjih letih se je žal vse prevečkrat dogajalo, da so raziskovalci reševali številna znanstvena vprašanja o varovanju in zaščiti Krasa, ki žal niso prišla do uporabnika v določenem bivalnem okolju. Vsak razvoj pa je uspešen le v primeru, da vključuje lokalno prebivalstvo, brez katerega si učinkovitega in uporabnega dela ni mogoče predstavljati oz. brez katerega lahko pridobljeni rezultati in spoznanja obvisijo v vmesnem prostoru med proizvajalci in uporabniki znanja. Le v komplementarnih medsebojnih odnosih med strokovno in politično javnostjo in lokalnim prebivalstvom bo dediščina odigrala učinkovito trajnostno razvojno vlogo, ki bo Krasu prinesla dobre primere za zagotavljanje nadaljnje konkurenčnosti in inovativnosti.

Viri in literatura

- Agencija Kras. (1999): Z izgubo "kraške" arhitekture bi izgubili tudi Kras – sklepne ugotovitve okrogle mize "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura?". V: Kras, revija o Krasu in krasu, št. 32-33, str. 10-11.
- Beck, U. (2003): Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo. Knjižna zbirka Krt, Ljubljana.
- Deu. Ž. (2004): "Zagovornica izvirne kraške stavbne dediščine": Dr. Živa Deu o obnovi stanovanjskih stavb na podeželju: pogovor. V: Kras: revija o Krasu in krasu, št. 66, str. 10-15.
- Fairclough, G. (2008): New Heritage: an Introductory Essay – People, Landscape and Change. V: The Heritage Reader. Routledge, London, New York, str. 297-312.
- Fister, P. (1999): Ali izgineva avtentična kraška arhitektura?; vedno aktualno vprašanje. V: Kras, revija o Krasu in krasu, ŠT. 32/33, str. 17-25.
- Kernel, D. (2003): Kamnolomstvo in kamnoseštvo na Krasu. Goriški muzej, Nova Gorica.
- Klemen-Krek, Z. (1995): Spodbuditi organizirano gibanje: okrogla miza "Ženska in njena vloga pri varovanju naravne in kulturne dediščine Krasa". V: Kras, revija za promocijo, let. 2, št. 9, str. 56-57.
- Klemen-Krek, Z. (1999): Države tekmujejo za vpis v Unescovo dediščino. V: Kras, revija o Krasu in krasu, št. 32/33, str. 31-33.
- Marušič, I. (ur.) (2001): Kamen 1992-2001: 10 let. SKD Igo Gruden, Nabrežina.
- Pertot, I. (1994): Obdelava in projektiranje kamna v kamnoseški obrti. Samozaložba, Trst.
- Pertot, I. (1997): Kamnita dediščina Krasa: obdelava in projektiranje kamna v kamnoseški obrti. Mladika, Trst.
- Renčelj, S. 2002 Kras: kamen in življenje. Libris, Koper.
- Renčelj, S. Lah, L. (2004): Kraška hiša in arhitektura Krasa med očarljivostjo in vsakdanom. Libris, Koper.
- Robertson, R. (2002): Globalisation or glocalisation. V: Globalization: critical concepts in sociology, 3. del. Routledge, London, New York.